

Σχόλιον

BYZANTIN. TUTKIMUKSEN SEURAT
SÄLLSKAPET FÖR BYZANTINSK FÖRSKNING

ΣΧΟΛΙΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΕΥΡΑ ΚΑΙ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ
MEMBERSHIP FOR SÄLLSKAPET FÖR BYZANTINSK FÖRSKNING ET

1/2007

Σχόλιον ια' ζφιδ'

6. Vuosikerta/Årgång

Julkaisija/Utgivare:

Bysantin tutkimuksen seura ry./Sällskapet för bysantinsk forskning rf.

Perustettu v. 2001/Grundad år 2001

Sisällys

PÄÄTOIMITTAJALTA — S. 1

Laulun siivin kohti kevättä

Meri Päivärinne

PUHEENJOHTAJAN TERVEHDYS — S. 2

Matti Kotiranta

BTS:n puheenjohtaja

BYSSANTTILAINEN KIRKKOLAULU — S. 5

Jaakko Olkinuora

KANSAINVÄLINEN KONFERENSSI — S. 11

De Amicitia – Social Networks and Relationships. Passages from Antiquity to the Middle Ages III. Tampere 17.–19.8.2007

Jussi Rantala

PARVA LITTERARIA BYZANTINA — S. 13

Epäluottamuksen lyhyt historia

Matti Kotiranta

HURSKAUTTA, MUTTA VAIN TILANTEEN SITÄ VAATIESSA. — S. 15

Munkki Eliaksen tapaus.

Mika Hakkarainen

BYSSANTIN TUTKIMUKSEN SEURAN VUOSIKOKOUS

TO 26.4.2007

TOIMITUS/REDAKTION:

Meri Päivärinne

meri.paivarinne@helsinki.fi

Punavuorenkatu 20 A 2

00150 Helsinki

PÄÄTOIMITTAJALTA

Laulun siivin kohti kevättä

Hallituksemme pitkäaikainen puheenjohtaja on jättämässä paikkansa, ja muistelee nyt seurana toimintaa yli vuosikymmenen ajalta. Samalla käytän tässä tilaisuutta hyväkseni ja kiitän omasta ja koko hallituksen puolesta Mattia hyvästä yhteistyöstä, joka toivottavasti jatkuu vain muotoaan muuttaen, ja toivotan menestystä haasteissa Joensuun yliopiston kirkkohistorian professorina. Toivottavasti seuraavan puheenjohtajan kaudella saadaan yhtä hienoja saavutuksia aikaiseksi!

Numeron laajin kirjoitus pureutuu säveltaiteeseen, tarkemmin sanottuna Jaakko Olkinuora kertoo bysanttilaisesta kirkkolaulusta, jonka pohjalta nykyinenkin ortodoksinen kirkkolaulu on syntynyt. Itse uskon, että historian vaikutus on voimakkaimmillaan juuri taiteissa, jotka voivat välittyä jälkipolville pitäen elävänä niitä kokemuksia ja yhteisöjä, joiden keskellä ne ovat syntyneet. Bysantin taide on ortodoksisen kirkon ansiosta pystynyt säilymään sekä kirkkomusiikin että ikonitaiteen perintönä.

Tampereella järjestetään elokuussa kansainvälinen konferenssi *Passages III* otsikolla *De Amicitia – Social Networks and Relationships*, joka tällä kertaa keskittyy ystävyyden ja muiden ihmisten välisten suhteiden olemukseen Antiikista Keskiajalle. Bysantinistiikasta kiinnostuneille tapahtumassa on monia herkkupaloja, joista mainittakoon Margaret Mulletin *Bishops and Friendship in Byzantium*. Jussi Rantala esittelee konferenssin tarjontaa bysantinisteille laajemmin sivuilla 11-12.

Kirjallisuuteen keskittyvässä *Parva litteraria Byzantina* -sarjassamme on esitelyvuorossa Henry Chadwickin teos *East and West: The Making of a Rift in the Church from Apostolic Times until the Council of Florence*. Matti Kotiranta esittelee tunnustetun historioitsijan teosta, joka käsittelee kulttuurisia, opillisia ja kirkkopoliittisia tekijöitä lännen ja idän kirkkojen eron taustalla.

Mika Hakkaraisen artikkelissa päästään kurkistamaan erään raikulimunkin elämään, joka kaikesta päätellen eroaa viime numerosta lukemastamme Athos-vuoren kilvoitteluelämästä kuin yö päivästä.

Tervetuloa seurana vuosikokoukseen 26.4. Tieteiden talolle!

Aurinkoisia kevätpäiviä toivoen,

Meri Päivärinne

PUHEENJOHTAJAN TERVEHDYS

Arvoisa Skholionin 1/2007 lukija,

tämän jäsenlehden mukana saat kutsun 26. huhtikuuta pidettävään Bysantin tutkimuksen seuran vuosikokoukseen, jossa seuralle valitaan uusi hallitus. Tulevan vuosikokouksen myötä päättyy myös kymmenen vuotta kestänyt puheenjohtajakauteni, joka näin jälkikäteen tarkastellen on ollut äärimmäisen kiehtova näköalapaikka Bysantin tutkimuksen maailmaan. Jättäessäni seuran puheenjohtajuuden tunnen samalla kertaa sekä hienoista haikeutta että myös asiaankuuluvaa ylpeyttä siitä suomalaisten bysantinistien valiojoukosta, jonka kanssa olen BTS:n hallituksessa saanut työskennellä kuluneina vuosina. Teille kaikille haluan lausua ensimmäiseksi parhaimmat kiitokseni kuluneista vuosista!

Tulin mukaan seuran toimintaan joskus 1990-luvun alkupuolella. Tuolloin seuran puheenjohtajana toimi silloinen Suomen Kulttuurirahaston yliasiainmies, dosentti Paavo Hohti. Muita hallituksen jäseniä olivat Tuula Majurinen ja allekirjoittanut. Sihteerinä toimi Hanna-Riitta Toivanen ja *Acta Byzantina Fennica*n päätoimittajana René Gothóni. Paavo Hohtia saamme kiittää siitä, että BTS sai aikoinaan tilat Tieteiden talolta ja pääsi näin verkottumaan muihin humanistisiin tieteisiin. Oma puheenjohtajakauteni alkoi vuodesta 1996, jolloin seuran hallituksen ydintiimiksi muodostui pitkälti se joukko, joka on aktiivisesti luotsannut seuraa viimeiset kymmenen vuotta: dosentti Martti Leiwo (vara pj.), dosentti, sittemmin professori René Gothóni, FL Mika Hakkarainen, FM Jeanette Lindblom, arkkitehti Tuula Majurinen ja lyhyen pyrähdyskän hallituksessa 2004–2005 tehnyt dosentti Anneli Luhtala. Gothónin, Luhtalan ja Majurisen jäätyä pois hallituksesta vuosina 2004–2006 tilalle tuli aktiivinen ja energinen tertsetti, seuran sihteerit FM Sanna-Ilaria Kittelä ja TM Mari-Johanna Rahkala sekä Skholionin nykyinen päätoimittaja FM Meri Päivärinne. Seuran jäsenlehti Skholion perustettiin 2001 jäsenkirjeiden tilalle ja sen primus motorina ja päätoimittajana toimi vuosina 2001–2004 Mika Hakkarainen ja toimitussihteerinä Tuija Korhonen. Hakkaraisen siirryttyä Gothónin tilalle Actan päätoimittajaksi Skholionin päätoimittajaksi tuli Meri Päivärinne 2005. Viime vuoden vuosikokouksessa hallitus sai vielä vahvistukseksensä Bysantin sotahistoriasta väitelleen FT Ilkka Syvänteen. – Tämän joukon kanssa on ollut suuri etuoikeus tehdä Bysantin ilosanomaa tunnetuksi maassamme!

Seuran toimintaa on sen perustamisesta saakka leimannut tasapainoilu korkeiden tavoitteiden ja taloudellisten realiteettien välillä. Jopa siinä määrin, että talouden tervehdyttämiseksi asioita ja kirjanpitoa on hoidettu pitkälti talkootyönä. Erityisesti haluan tässä yhteydessä kiittää seuran pitkäaikaista rahastonhoitajaa, arkkitehti

Tuula Majurista, joka vastasi monet vuodet seuran kirjanpidosta. Varsin vaatimatonta taloudellisista resursseista (lähinnä jäsenmaksutuloista) huolimatta seura on järjestänyt kuluneena vuosikymmenenä lähes vuosittain korkealuokkaisen kansainvälisen symposiumin, johon on kutsuttu tieteenalamme ehdottomia huippuja. Bysantin päivän esitelmöitsijöistä voidaan mainita kansainvälisesti tunnetut bysantinistit Anthony Bryer, John F. Parker, George Majeska, John Haldon, Alice-Mary Talbot, Bernhard Stolte, Ludwig Burgman ja Ioli Kalavrezou. Kaikkia seuramme syysseminariumin esitelmöitsijöitä on yhdistänyt yksi yhteinen piirre: heidän välityksellään olemme halunneet kiinnittää kerrallaan huomioita yhteen Bysantin tutkimuksen erikoisalaan. Niinpä järjestäessämme vuoden 2006 symposiumia ”Bysantti ja filosofia” halusimme kiinnittää kansallisesti huomiota Bysantin filosofisen perinteen tutkimuksen tärkeyteen. Toivomme, että Katerina Ierodiakonoun, Sten Ebbesenin, Börje Bydénin ja Simo Knuutilan tähdittämä symposium voisi olla omalta osaltaan avaamassa tietä bysanttilaisen filosofisen perinteen laajemmalle tutkimukselle Suomessa.

Seuran toiminnan kulmakiven ovat muodostaneet syysseminariumien lisäksi seuramme kansainvälinen referee-julkaisu *Acta Byzantina Fennica* ja osallistumiset kattojärjestömme AIEB (*Association Internationale des Études Byzantines*) järjestämiin kansainvälisiin Bysantin tutkimuksen maailmankonferensseihin. *Acta Byzantina Fennicasta* on muodostunut seuran käyntikortti. Ei ole liioiteltua sanoa, että *Acta* on Pohjoismaiden suurin ja kaunein bysantinistiikan julkaisu. AIEB:n maailmankonferensseissa seuramme ja hallituksemme jäsenet ovat pitäneet esitelmää Kööpenhaminan, Pariisin (ks. *Skholion* 2/2001, 4-6) ja Lontoon (ks. *Skholion* 2/2006, 15-16) maailmankonferensseissa. AIEB:n ohella seuralla on ollut säännöllistä yhteistyötä Englannin ja Pohjoismaiden vastaavien kansallisten järjestöjen kanssa. Uusin aluevaltaus on yhteys Viron ja Venäjän bysantinisteihin. Keväällä 2004 pidettiin Tartossa ensimmäinen tapaaminen, johon osallistui seuran hallituksesta Jeanette Lindblom.

Unohtaa ei sovi myöskään John Haldonin *Byzantium*-teoksen käännösprojektia, joka on työllistänyt hallitusta viime vuodet ja joka valmistuu Gaudeamuksen kustantamana vuoden vaihteessa. Ensiarvoisen tärkeä seuran kannalta on ollut myös Aleksandrian kreikkalais-ortodoksisen patriarkaatin kirjaston vanhojen käsikirjoituksen digitointi-, konservointi- ja tutkimusprojekti, jossa Mika Hakkarainen on viime vuodet ollut aktiivisesti mukana. Kuluvana vuonna seura osallistuu Tampereen yliopiston historian laitoksen järjestämään konferenssiin *De amicitia – Social Networks and Relationships. Passages from Antiquity to The Middle Ages III*, joka järjestetään 17.–19.8.2007.

Kun tarkastelee mennyttä ja seuran nykyhetkeä, voi todeta, että seuran tulevaisuus näyttää hyvältä ja sen ydintoimintoja pyörittää aktiivinen, energinen ja nuorekas joukko. Tähän joukkoon on ollut ilo kuulua. Lämmin kiitos vielä kaikille!

Kirkollisen Bysantin perinteitä noudattaen haluan toivottaa Bysantin Tutkimuksen Seuralle monia armorikkaita ja työntäyteisiä vuosia Bysantin tutkimuksen edistämiseksi maassamme! Aksios!

Matti Kotiranta

BTS:n puheenjohtaja

BYSANTTILAINEN KIRKKOLAULU

Bysanttilainen kirkkolaulu on nimensä mukaisesti Bysantin valtakunnassa ortodoksisen kirkon lauluperinteeksi vakiintunutta kirkkomusiikkia. Sen juuret ovat toisaalta juutalaisessa psalmilaulussa – eihän kristinuskoa pidetty aluksi omana uskontonaan, vaan juutalaisuuden haarana – toisaalta hellenismien vaikutuksesta antiikin musiikkiperinteessä. Vaikutteiden kahtia jakaisuus ei ole kuitenkaan yksiselitteistä: vaikutteita olivat juutalaiset ja kreikkalaiset ottaneet toisiltaan jo aikaisemmin, ja Aleksandrian kautta oli vaikutteita tullut myös egyptiläisestä musiikista. Varhaiskirkon aikana kirkkolaulu välittyi sukupolvelta toiselle enimmäkseen suullisesti. Tämä varhaiskirkon kirkkolaulu oli bysanttilaisen laulun esikuva ja edeltäjä.

Bysantin kristillisessä keisarikunnassa kirkkolaulu oli keisarin erityissuojeluksessa, ja erityisesti Hagia Sofian kirkko tarjosi erinomaiset puitteet kirkkolaulun kehitykselle. Kirkkolaulajat olivat arvostettu ammattikunta, ja laulajan vihkimys kuului ja kuuluu edelleen ns. alemman papiston vihkimykseen. Laodikean ja Trullon kirkolliskokousten kanoneissa kielletäänkin “ei-kanonisten”, ts. muiden kuin kheirotesialla vihittyjen laulajien kirkossa laulaminen. Näillä rajoituksilla haluttiin estää toisaalta harhaoppien leviäminen kirkkolaulun välityksellä, mutta toisaalta se kuvasi myös tehtävän vaativuutta ja siihen perehtymisen tärkeyttä – onhan ortodoksinen jumalanpalvelus suurelta osin laulua. Periaatteessa nämä säännöt ovat voimassa nykyisinkin, mutta esimerkiksi Suomessa niitä ei noudateta.

Vaikka jotkin kirkkolaulajat kuuluivat keisarin alaisuuteen ja toiset kirkon alaisuuteen, on vanhoissa kuvauksissa selkeästi kerrottu, että kirkossa lauloivat vain psaltekset (ψάλτης), ts. erityiset kirkkolaulajat. Sen sijaan maallisia laulajia kutsuttiin huutajiksi (κροακται). Ψάλλω-verbi tarkoittaaakin kristillisessä kulttuuripiirissä vain kirkkolaulua, kun taas τραγουδῶ merkitsee maallisten laulujen laulamista. Kirkkomusiikki oli Bysantissa siis selkeästi erillään maallisesta musiikista.

BYSANTTILAISEN LAULUN NORMATIIVISET LÄHTÖKOHDAT

Ortodoksinen kirkkolaulu, kuten ikonimaalauskin, on luonteeltaan normatiivista – useat näistä bysanttilaisen kirkkomusiikin normeista ovat periytyneet myös muihin ortodoksiin kirkkolaulutraditioihin. Kuvaavaa on, että bysanttilaisen kirkkomusiikin kannalta kenties merkittävin henkilö on pyhä Johannes Damaskolainen (n. 676-749), joka on myös ortodoksisen ikoniteologian synnyn merkittävin henkilö. Hänen kirkkosävelmiään ja hymnejään käytetään vielä nykyäänkin ortodoksisessa

kirkossa. Kirkkolaulun normit pohjautuvat kirkkolaulun teologiaan, ja ne vakiintuivat näinä aikoina Bysantin valtakunnassa.

Ensinnäkin ortodoksinen kirkkolaulu on säestyksetöntä vokaalimusiikkia. Vaikka Vanhassa Testamentissa onkin mainintoja soittimista, ei niitä kristillisellä kaudella haluttu käyttää: Vanhan liiton aikana ei oltu vielä tavoitettu hengellistä kypsyyttä, mutta Uuden liiton myötä tuli myös uusia vaatimuksia kirkkolauluun. Instrumentteja käytettiin usein pakanallisessa musiikissa, josta kristillinen musiikki luonnollisesti halusi erottua. Ihmisääni on myös ainoa Jumalan luoma soitin: kaikki muut instrumentit ovat ihmisen itsensä luomia.

Ihmisääni on myös ainoa instrumentti, joka pystyy ilmaisemaan sanallisia merkityksiä. Tämä tekstilähtöisyyden ajattelu on ominaista ortodoksiselle kirkkolaululle. Kirkkolaulajan ilmaisemien rukoussanojen tehtävä on johdattaa kirkkokansa rukoukseen. Sävel on siis eräässä mielessä sanalle alisteinen: sen tehtävä on tuoda selkeästi esille usein runomuotoiset hymnit. Bysanttilaisessa laulussa kiinnitetään erityisen paljon huomiota tavujen rytmiseen sijoitteluun melodiassa sekä sanapainojen ja melodian suhteeseen. Onkin arvioitu, että jotkin varhaiset notaatiot ovat lähtöisin erilaisista aksenttimerkeistä. Itse bysanttilainen hymnografia kehittyi musiikin kanssa yhteistyössä ainutlaatuiseksi järjestelmäksi. Ominaista on mm. prosomoia-järjestelmän käyttö, jossa uusia runoja laaditaan jonkin tietyn hymnin mallin mukaan niin, että tavumäärät ja sanapainot vastaavat toisiaan. Näin kirkkolaulaja voi automaattisesti laulaa uuden runon opettelematta sitä varten erikseen uutta melodiaa – bysanttilainen laulajahan laulaa edelleen suuren osan veisuista ulkomuistista.

Itse kirkkomusiikin tekniikkaa koskevia neuvoja ei juurikaan ole kanoneissa eli kirkolliskokousten säädöksissä. Ainoastaan Trullon synodi kieltää pakottamasta ääntä kurittomaan huutoon – toisin sanoen kirkkolaulun tulee olla kaunista. Myös tämä periaate oli syynä siihen, että kirkkolaulajat olivat erillinen ammattikunta. Bysanttilainen laulu olikin luonteeltaan vahvasti solistista, sillä se on myös yksiaänistä. Kirkkoisä Johannes Krysostomos kehottaa laulajaa laulamaan yksin, koska Kirkko on yksi ruumis. Vielä hän mainitsee, että vaikka laulajia olisikin useampia, on laulun silti tultava kuin yhdestä suusta. Bysanttilaisen kirkkolaulun lisäksi muutkin vanhat ortodoksisen kirkon lauluperinteet sekä lännen gregoriaaninen laulu noudattavat tätä yksiaänisyyden periaatetta. Kuitenkin bysanttilaiselle kirkkolaululle on tyypillistä antifoninen laulutapa, jossa kaksi laulajaa tai lauluryhmää vuorottelevat. Antifoninen laulutapa saattoi olla käytössä jo Jerusalemin temppelissä, mutta vahvistuksen kristilliselle antifoniselle laululle antoi pyhän Ignatios Antiokialaisen näky, jossa hän näki enkelien ylistävän Pyhää Kolminaisuutta antifonisesti laulaen.

Bysanttilaisen kirkkolaulun teoreettinen järjestelmä on oktoekhos- eli kahdeksansävelmistösystemi. Sen vakiinnuttajana pidetään Johannes Damaskolaista, vaikkakin myös varhaisempia mainintoja jonkinasteisesta oktoekhoksen käytöstä on aiemminkin. Oktoekhos-järjestelmässä kirkkovuosi jaetaan kahdeksan viikon sykleihin. Sunnuntaisin siirrytään ekhoksesta seuraavaan. Oktoekhos on paitsi jumalanpalveluskirja, joka sisältää jumalanpalvelustekstejä kullekin ekhokselle, myös bysanttilaisen musiikin modaalinen järjestelmä. Kaikki bysanttilaisen musiikin melodiat kuuluvat johonkin kahdeksasta ekhoksesta: ekhos määrittelee melodian modaalisen rakenteen, myös asteikon. On huomattava, että bysanttilaisen laulun käyttämät asteikot eivät vastaa nykyisiä länsimaalaisen musiikinteorian mukaisia asteikkoja eivätkä duuri-molli-tonaliteettia. Kullakin ekhoksella on oma eetoksensa – tämä ajatteluhan periytyy jo antiikin musiikinteoriasta ja esimerkiksi Platonin käsityksistä. Musiikillisena systeeminä kahdeksansävelmistö antoi kirkkomusiikille ainutlaatuiset kehittymisen mahdollisuudet. Jokaisella ekhoksella on omia melodiaformuloitaan, tyypillisiä melodiakulkuja, joten säveltäjän työ ei ole aivan yhtä vapaata, kuin länsimainen termi ”säveltäjä” antaisi ymmärtää.

Luvun kahdeksan käytölle on omat syynsä. Seitsepäiväisen viikon jälkeinen ”kahdeksas päivä”, sunnuntai, on ylösnousemuksen juhlapäivä, joka liittyy Kirkon ajasta ikuisuuteen. Oktoekhos järjestelmänä julistaa osaltaan tätä kahdeksannen päivän symboliikkaa. On huomattava, että usein ortodoksisen kirkon suurten juhlien jälkijuhlat kestävät nimenomaan kahdeksan päivää, ja esimerkiksi nimenantotoimitus on kahdeksantena päivänä lapsen syntymästä. Ekhokset jakaantuvat neljään autenttiseen ja neljään plagaaliseen ekhokseen: tämän neljä-luvun taas on ajateltu yhdistävän kirkkolaulun luomakunnan neljään alkuaineeseen.

BYSANTTILAINEN NEUMIKIRJOITUS

Oktoekhos-järjestelmän tärkeyttä korostaa bysanttilaisessa laulussa sen notaatio, neumikirjoitus. Aluksi kirkkomusiikki välittyi suullisena perimätietona, mutta kirkon kasvettua ja sävelmien kehittyessä huomattiin notaation tarve. 300-luvulla kehittyi ekfoneettinen notaatio, jota käytettiin eräiden jumalanpalvelustekstien, kuten evankeliumilukukappaleiden, juhlallisen resitaation muistiinmerkitsemiseen. Nykyään ekfoneettinen notaatio ei enää ole käytössä.

Sen sijaan varsinainen musiikillinen notaatio, neumikirjoitus, jota kreikaksi kutsutaan termillä semeiografia, syntyi aluksi kheironomisista merkeistä. Kuoronjohtaja viittoi kädellään lauluohjeita, ja näiden liikkeiden graafisista asuista syntyi sitten lauluun vaikuttavia symboleja. Neumikirjoitus kehittyi nimenomaan yksiaänisen

Neumikirjoituksessa käytetään kolmenlaisia merkkejä, ja järjestelmänä se poikkeaa täysin länsimaisen nuottikirjoituksen järjestelmästä. Kun länsimainen viivastokirjoitus osoittaa sävelen absoluuttisen korkeuden ja rytmin, antaa neumikirjoitus tietoja vain melodian suunnasta ja suhteellisesta rytmistä – tarkkaan asteikkoon ei kiinnitetä huomiota, vaan se on ikään kuin sisäänrakennettu laulajan mieleen jo valmiiksi. Koska bysanttilaisen musiikin käyttämät asteikot poikkeavat intervallisuhteiltaan suuresti länsimaisen musiikin diatonisesta asteikosta, ei bysanttilaisen musiikin tarkka transkriboiminen nuottikirjoitukselle ole mahdollista. Erityisen ongelman transkriptiolle luovat myös ns. esitysmarkit, jotka määrittelevät melodian aksentointia, koristelua ja jopa äänenkäyttöä. Neumikirjoitus on ainutlaatuisen tarkka kirjoitustapa, joka kuitenkin mahdollistaa improvisaation, erään tärkeän piirteen bysanttilaisessa laulussa. Nykyäänkin bysanttilaista laulua käyttävät kirkot kirjoittavat musiikkinsa neumikirjoituksen avulla.

BYSANTTILAISEN LAULUN MYÖHÄISEMMÄT VAIHEET

Bysantin kukistuttua Konstantinopolin patriarkaatti on säilynyt edelleen bysanttilaisen kirkkolaulun keskuksena aina tähän päivään asti. Kuitenkin patriarkaatin ajoittainen auktoriteetin puute johti neumikirjoituksen monimutkaistumiseen lopulta niin suuressa määrin, että sen oppimisen sanottiin kestävän kymmenen vuotta. Vuoden 1814 neumikirjoitusuudistus ratkaisi nämä ongelmat vähentämällä merkien määrää huomattavasti: kuten edellä jo mainitsin, itse musiikkijärjestelmää ei kuitenkaan tässä tilanteessa muutettu.

Bysanttilainen laulu vaikutti myös vahvasti muihin kirkkolauluperinteisiin. Jo Bysantin aikana mm. gregoriaaninen laulu sekä idän orientaaliset kirkkolauluperinteet ottivat paljon vaikutteita bysanttilaisesta kirkkolaulusta: vanhavenäläinen *znamennyj*-laulukin on suoraan bysanttilaisen musiikin jälkeläinen, ja siellä kehitettiin bysanttilaisen neumikirjoituksen pohjalta oma notaatio, joka on osittain säilynyt aina meidän päiviimme asti.

Bysantin kukistuttua bysanttilaista kirkkolaulua alettiin sovittaa myös muille kielille. Ensimmäiset maininnat romaniankielisestä kirkkolaulusta ovat jo 1600-luvulta, ja varhain bysanttilaista laulua alettiin sovittaa Lähi-idässä arabiksi ja Bulgarissa kirkkoslaaviksi. Näille kielille syntyikin omalaatuiset bysanttilaiset laulukulttuurit, jotka käyttävät kuitenkin samaa notaatiota ja musiikkijärjestelmää kuin kreikankielinen ortodoksinen maailma.

Suomeksikin bysanttilaista laulua on lähinnä kokeiluasteella sovitettu 1950-luvulta lähtien. Tärkeitä hahmoja bysanttilaisen kirkkolaulun käyttöönotossa olivat

arkkipiispa Paavali ja Heikki Kirkinen, jotka sovittivat suomen kielelle joitakin bysanttilaisia sävelmiä. Ongelmana kuitenkin oli, etteivät he tunteneet lainkaan neumikirjoitusta; sen sijaan he turvautuivat osittain virheellisiin länsieurooppalaisiin *Monumenta Musicae Byzantinae* -tutkimussarjan transkriptioihin, jotka eivät ole lähestyneet bysanttilaista kirkkolaulua lainkaan sen nykybysanttilaisista lähtökohdista käsin.

Joensuun yliopiston ortodoksisen kirkkomusiikin koulutuksen (1980-luvun lopulta lähtien) ja erityisesti professori Hilikka Seppälän ansiosta bysanttilainen kirkkolaulu on yhä tunnetumpaa maassamme. Myös suomenkielisiä, neumikirjoituksella notaitoituja ja bysanttilaisen laulun sääntöjä noudattavia sovituksia on laatinut tämän tutkielman kirjoittaja. Suomen kielelle on ruhtinaslaulaja Nikolaos Nikolaides säveltänyt myös bysanttilaisen sävelmistön mukaisen liturgian. Toivottavasti tätä lauluperinnettä saadaan vähitellen tunnetummaksi myös Pohjolassa: onhan bysanttilainen laulu koko ortodoksisen kirkon tavoin universaalialia, koko ihmiskunnan yhteistä omaisuutta.

Jaakko Olkinuora

Kirjallisuutta aiheesta:

Seppälä, Hilikka (1981)

Bysanttilaiset ekhokset ja ortodoksinen kirkkolaulu Suomessa. Diss. Acta Musicologica Fennica 13. Suomen Musiikkitieteellinen Seura. Helsinki, Offset Oy.

--(2001)

Johdatus bysanttilaiseen kirkkomusiikkiin I. Joensuun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja. Sarja B: Oppimateriaalia. N:o 13. 2. painos. Joensuu.

--(2005)

Bysantin kirkkolaulusta ja sen taitajista. Ortodoksisen teologian julkaisuja N:o 34. Joensuun yliopisto.

Wellesz, Egon (1963)

A History of Byzantine Music and Hymnography.

KANSAINVÄLINEN KONFERENSSI

De Amicitia – Social Networks and Relationships. Passages from Antiquity to the Middle Ages III. Tampere 17.–19.8.2007

Eri kulttuureiden keskuudessa voidaan havaita erilaisia tapoja luoda siteitä niin yksilöiden kuin erilaisten ryhmienkin välille. Perhe, sosiaalinen ja yhteiskunnallinen status, uskonto, sukupuoli ja moni muu tekijä vaikuttaa siihen, miten ihminen muodostaa minäkuvansa ja luo sen avulla oman identiteettinsä. Tapa, jolla ihmiset kokevat kuuluvansa tiettyyn ryhmään luo niin kulttuurisia kuin sosiaalsiakin merkityksiä ja on täten äärimmäisen tärkeä kysymys.

Näihin kysymyksiin pureutuu Tampereen yliopistossa 17.–19. elokuuta järjestettävä kansainvälinen konferenssi *De Amicitia – Social Networks and Relationships. Passages from Antiquity to the Middle Ages III*, joka käsittelee nimensä mukaisesti ihmisten ja erilaisten ryhmien välisiä suhteita ja verkostoja antiikissa sekä keskiajalla. Konferenssin teemoina ovat niin ystävyys, etnisyyden, uskontoon, ikäryhmiin kuin sukupuoleenkin liittyvät suhteet sekä niihin kuuluvat erilaiset käsitteet. Konferenssiin osallistuu antiikin ja keskiajan tutkijoita ympäri maailmaa. Tarkoituksena on koota yhteen asiantuntijoita eri tutkimuskentiltä ja luoda poikkitieteellistä keskustelua sekä näkökulmien vertailua konferenssin teemoihin liittyvistä kysymyksistä.

Ajallisesti konferenssin ohjelma käsittää ajanjakson aina muinaisesta Kreikasta 1500-luvulle asti. Bysantin historiaa käsitellään useassa paperissa. Delphine Renaut esitelmöi ”oppineiden kultakaudesta” 400- ja 500-lukujen Gazassa ja siihen liittyneistä intellektuellien suhteista. Frederick Lauritzen puolestaan puhuu maanomistajaluokan ongelmallisista keskinäisistä suhteista 1000-luvun Bysantissa. Lisäksi ohjelmassa on Margareta Mulletin esitelmä *Bishops and Friendship in Byzantium* sekä Antigone Samellasin esitys ystävydestä filosofisena ongelmana Itä-Roomassa myöhäisantiikin aikana. Miikka Tamminen puolestaan sivuaa myös Bysantin historiaa paperissaan, joka käsittelee etnisiä suhteita idässä 1200-luvulla.

Nyt järjestettävä *Passages*-konferenssi on järjestyksessään kolmas. Edellisten tapahtumien teemoina ovat olleet perhe, avioliitto ja kuolema (2003) sekä ikääntyminen, vanhuus ja kuolema (2005). Ensimmäisen konferenssin esitelmiin perustuva julkaisu, *Hoping for Continuity. Childhood, Education and Death in Antiquity and the Middle Ages*, ilmestyi vuonna 2005 Acta Instituti Romani Finlandiae –sarjassa (vol. 33), ja toisen konferenssin papereista ollaan julkaisua parhaillaan valmistellessa.

Tapahtuman järjestää Trivium (Tampere Centre for Classical, Medieval and Renaissance Studies) yhteistyössä Suomen historiallisen seuran sekä klassillis-filologisen yhdistyksen kanssa. Konferenssiin ovat tervetulleita kaikki kiinnostuneet. Rekisteröintimaksu osallistujille on 50 euroa (jatko-opiskelijoille 30 euroa). Alustava ohjelma ja muita lisätietoja konferenssista löytyy kotisivuilta, jossa voi myös ilmoittautua Konferenssiin sähköisen lomakkeen avulla. Kotisivu löytyy osoitteesta:

<http://www.uta.fi/trivium/passages3.htm>

Jussi Rantala

PARVA LITTERARIA BYZANTINA

Henry Chadwick *East and West: The Making of a Rift in the Church from Apostolic Times until the Council of Florence*. Oxford History of the Christian Church. Oxford University Press. 2004. X+306 s.

Epäluottamuksen lyhyt historia

Uusimmassa julkaisussaan tunnettu, erityisesti varhaiskirkon historiaan perehtynyt, historioitsija *Henry Chadwick* tarkastelee niitä opillisia, kirkkopoliittisia ja osin kulttuurisia tekijöitä, jotka johtivat idän ja lännen kirkkojen eroon. Tämä kehitys kulminoitui kuten tunnettua paavin legaanin kardinaali Humbertin ja Konstantinopolin patriarkan molemminpuolisiin kirkonkirouksen julistuksiin 1054, josta tapahtumasta myös idän ja lännen kirkkojen eron katsotaan alkaneen. Myöhäiskeskiajalle tultaessa sekä kreikkalaiset että latinalaiset kirkonmiehet olivat lukkiutuneet asetelmissaan niin pitkälle, etteivät myönnytykset enää olleet mahdollisia kummallakaan puolella.

Varhaisessa kristikunnassa käsitellyt ongelmat vaikuttivat aikanaan olennaisesti siihen kehitykseen, joka johti ekumeenisten eli kirkossa yleisesti hyväksytyjen uskontunnustusten muotoutumiseen ja niiden tulkintaan. Chadwick pyrkii osoittamaan, miten latinalaisen ja kreikkalaisen tradition erilaisuus oli havaittavissa jo Nikaian (325) konsiilissa. Se ilmeni muun muassa erilaisessa kolminaisuusoppia koskevassa lukutavassa. Chadwickin mukaan varhaisen kirkon historiassa on esillä keskeisesti kolme dilemmaa, jotka toistuvat yhä uudestaan. Ensinnäkin hän korostaa sitä, että idän ja lännen kirkot ovat ymmärtäneet kirkon hierarkian luonteen radikaalisti eri tavoin: itä läksi teologiassaan *ex cathedra* viiden patriarkan yhteisestä konsensuksesta eikä paavillisesta auktoriteetista. Toinen keskeisesti erottava tekijä oli kysymys Pyhän Hengen lähtemisestä eli *Filioque*-kysymys ja kolmanneksi erilaiset kirkolliset (liturgiset) käytännöt ja erilainen kirkkokuri. Kaikissa näissä kysymyksissä molemminpuolinen epäluottamuksen siemen hapatti lännen ja idän kristillisyyttä Nikaian ratkaisusta aina Ferrara-Firenzen (1439) kirkolliskokoukseen saakka.

Chadwickin esitys rakentuu lyhyen johdantojakson jälkeen kronologisesti. Se lähtee liikkeelle keisari Konstantinuksen koolle kutsumasta Nikaian (325) konsiilista ja etenee ajallisesti Konstantinopolin kukistumiseen neljännen ristiretken (1204) pyörteissä ja sen lopulliseen tuhoon vuonna 1453. Kyseessä ei kuitenkaan ole perinteinen monografia, vaan pikemminkin esseekokoelma, jossa aihetta lähestytään 40 eri ”tapauskertomuksen” avulla. Alkupuoli virittyä tuttuihin teemoi-

hin. Ensimmäiset esseet analysoivat varhaiskirkossa esiintyneitä erilaisia ryhmiä ja niiden teologisia painotuksia, jotka loivat pohjaa opilliselle moninaisuudelle. Osansa saavat gnostilaisuus, toisen vuosisadan apologeettien perusajatukset, stolaiväritteinen keskiplatonisuus. Jäljempänä esitys rakentuu pitkälti konsiilien päätösten ja niihin liittyvän problematiikan analyysiin. Mukana on paljon tuttuja dogmaattisia ongelmakohtia: ikonoklasmi, uskontunnustuksen *filioque*-lisäys, kysymys happamattoman leivän käytöstä, kiirastulioppi jne. Sen sijaan vähemmälle huomiolle jäävät historialliset aiheet. Näitä ovat lähinnä paavinvallan ja frankkien valtataistelua, Aachenia kolmantena Roomana ja karolingien historiakirjoja (*Codex Carolinus*, *Scriptores Historiae Augustae* ja *Notitia Dignitatum*) sekä Rooman ja Konstantinopolin jurisdiktio-ongelmia (Dakia, Makedonia ja Bulgaria) käsittelevät jaksot.

Konsiileja koskevat esseet etenevät tutussa sarjassa lähtien liikkeelle areiolaiskiistasta (325) laajentuen erityisesti niihin konsiileihin, joissa lännen ja idän painotuserot ovat suurimmillaan. Tällöin erityishuomion saavat Konstantinopolin 381 konsiili, jossa vahvistettiin oppi Pyhästä Hengestä; Efeson 431 konsiili, jossa pohdittiin kysymystä Marian merkityksestä kristologiassa; Konstantinopolin 553 ja vuosien 680–681 konsiilit, joista ensiksi mainitussa tuomittiin Origenen subordinatismi ja jälkimmäisessä monoenergismi ja monotelitismi sekä vuosien 869, 879 ja 1059 synodit.

Myös *Filioque*-kysymys kulkee punaisena lankana läpi teoksen ulottuen aina 1200- ja 1400 -lukujen keskusteluihin. Chadwickin esityksen parhainta antia onkin, että se osoittaa, että konsiilihistoriallisesti tarkasteltuna uskontunnustuksen filioquelisäys ei ole vain teologinen nyanssi, vaan useimpien opillisten erimielisyyksien perimmäinen syy. Erityisen selvästi tämä käy ilmi esityksen loppupuolen esseissä, jotka tarkastelevat Lyonin (1274), Blahernan (1285) ja Ferrara-Firenzen (1439) konsiilien tomuksia. Näissä kolmessa esseessä kilpistyvät itäisen ja läntisen kolminaisuusteologian tarkastelutavan erot. Laajempi periaatteellinen keskustelu itäisen ja läntisen trinitaarisen tarkastelutavan erosta käytiin idässä ennen muuta Blahernan konsiilissa. Tähän liittyen erityisen mielenkiintoinen mutta suppea on 38. essee (*East-West Debates at Nicaea and Nymphon*), jossa Chadwick kuvaa paavi Gregorius IX matkaan lähettämien kahden fransiskaani ja kahden domiikaanifilosofin matkaa Nikeaan tammikuussa 1234. Neuvottelumatkan tarkoituksena oli päästä yksimielisyyteen paavin asemasta, happamattomasta leivästä ja filioque-kysymyksestä.

Kootusti voi todeta, että Chadwickin kirja ei ole erityisen kansantajuinen teos eikä siis helppoa luettavaa. Se vaatii lukijaltaan melko hyvää varhaiskirkon ja keskiajan

kirkkohistorian – erityisesti konsiilien – tuntemusta, jotta lukija voi seurata kirjan suurta kertomusta ja tekijän argumentointia. Lukijan ja tutkijoiden onneksi tekijä on varustanut nootein varsin seikkaperäisesti käyttämänsä lähteet ja kirjallisuuden. Myös kirjan bibliografia on laaja ja henkilö- ja asiahakemisto hyvin laadittu. Teoksen nimi on sikäli harhaanjohtava, että se vie ajatukset helposti niihin opillisiin kysymyksiin, jotka ovat historian saatossa erottaneet lännen roomalaiskatolista ja idän ortodoksista kirkkoa. Kirjan suuri kertomus on epilogin mukaan viime kädessä visiossa, eräänlaisessa ”ekumeenisessa ohjelmassa”, jonka tekijä jakaa eräiden varhaisen kirkon opettajien kanssa. Sen mukaisesti kristityt niin idässä kuin lännessä on kutsuttu jakamaan kirkon yhteinen usko, vaikka he vielä ilmaisevatkin sitä erilaisin käsittein. Esittäessään oman tulkintansa kirkon historian tuhannesta neljästä sadasta vuodesta, Chadwick toivoo, että menneisyyden tulkitseminen voisi osaltaan määrittää uudella tavalla myös niitä rajoituksia, jotka on mahdollista poistaa tulevaisuudessa ja luoda näin edellytyksiä todelliselle dialogille.

Matti Kotiranta

HURSKAUTTA, MUTTA VAIN TILANTEEN SITÄ VAATIESSA.

Munkki Eliaksen tapaus.

Bysanttia leimaa modernissa mielikuvissa uskonnollisuus ja käsitys kirkon määrävästä asemasta koko sivilisaatiossa. Tämä olisi tullut esiin erityisen selkeästi luostarilaitoksen ja luostarielämän ihannoinnissa. Jos nyt kuitenkin unohtetaan Bysantti, 1800-luvulla luotu ajatus ortodoksisesta mallivaltiosta, ja pysytään Roomalaisten *politeia*'ssa. (=poliittisen organisaation oikea nimi. Kuinka *politeia* pitäisi kääntää jääköön toiseen kertaan). On hyvä muistaa, että toisin kuin Länsi-Euroopassa, teologialla ei ollut sijaa koulutuksessa, poliittinen organisaatio oli lakia ja retoriikkaa lukeneiden oppineiden käsissä, usein myös kirkko. Kirkon valta siviiliyhteisön asioiden hoitoon oli todellisuudessa hyvin marginaalinen.

Luostariin vetäytyminen mielletään nykyisin hengellisen kutsumuksen merkiksi. Näin ei ollut keskiajalla vaan munkin ja nunnan kaapuun pukeutumisella oli monia muitakin motivaatioita; sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia. Luostarielämä mahdollisti mm. irtautumisen kaikkialla läsnä olevista sosiaalisista verkostoista ja tätä kautta ihminen sai riippumattoman ja luotettavan maineen. Häntä eivät sitoneet perheen, suvun ja klienttisuhteiden siteet. Toisaalta suku ja perhe olivat yksilön turvaverkko jota ilman sosiaalinen elämä oli hankalaa varsinkin taloudellisesti. Luostari takasi jokapäiväisen leivän verkoston puuttuessa. Luostarielämä, sen antama sosiaalinen asema ja taloudellinen turva, veti puoleensa siis kaikenlaista väkeä; hurskasta mutta myös vähemmän hurskasta. Tällainen tapaus oli munkki nimeltään Elias, jonka jäljille pääsemme Mikael Pselloksen kirjeenvaihdon kautta.

Mikael Psellos, 1000-luvulla elänyt tunnettu oppinut ja siviilihallinnon byrokraatti, ehti toimia monen keisarin hallinnossa. Hänen säilyneessä kirjeenvaihdossaan on useita suosittelevia kirjeitä ystävälleen Eliakselle, joka vaeltaa ilmeisesti ilman selkeää päämäärää ympäri imperiumia. Kirjeet on suunnattu paikallishallinnon korkeimmissa viroissa olleille Pselloksen entisille oppilaille ja klienteille. Psellos on avoimen ihastunut Eliaksen luonteen monikasvoisuuteen ja tämän elämäntapaan: profeetta Eliashan matkusti taivaaseen tulisissa vaunuissa (2.Kunink 2:11), mutta Psellos epäilee, että hänen ystävänsä munkki Elias ei tavoittele vastaavaan kyytiä. Hän liikkuu sulavasti kahden ääripäässä olevan maailman välissä: luostarin hiljaisuuden ja kilvoittelun sekä tavernojen ilon ja juopottelun. Hän vertaa Eliasta monikasvoinen Proteukseen, joka muutti luonnettaan ja habitustaan tilanteen mukaan. Pselloksen kirjeet ovat samalla sekä suosituksia että varoituksia. Elias ei mahdu mihinkään kategoriaan vaikka kantaa munkin kaapua. Hän ei tule kirjeen saajan luokse Karmel-vuorelta vaan teatterin näyttämöltä. Keskiaikaisen oppineiston kielenkäyttö oli hyvin voimakkaasti retoriikan vaikutuksesta kielikuviin perustuvaa: Karmel-vuorella tarkoitettiin juuri maailmasta vetäytymistä ja kilvoittelua ja teatterilla jokapäiväistä elämää ja nimenomaan sen 'värikästä' puolta.

Psellos kertoo kirjeessään Opsikionin theman tuomarille (O:n thema käsitti suunnilleen Anatolian ylätasangon hallintokeskuksenaan Ankara, ent. Ankyra), että oli itse purjehtinut hänen kanssaan Mustalla merellä kun tämä viihdytti kertomuksillaan varsinkin laivan miehistöä: Eliaksen vetäytymispaikka ei ollut Karmel-vuori vaan kaupunkien kapakat ja tavernat. Hän kykeni luettelemaan ulkomuistista niin prostituoidut, jotka harjoittivat ammattiaan professionaalisesti, kuin nekin joiden taidot eivät olleet yhtä korkealla tasolla. Samoin Elias osasi kertoa ketkä ottivat vastaan kapakoissa ja ketkä taas läheisissä puskissa. Elias härskeine puheineen ei saanut aikaan myrskyä merellä kuten Joonas, jonka pieni hairahdus aiheutti myrskyn ja tämän joutumisen valaan suuhun (Joonas 1:3-15); meri pysyi tyynenä koko matkan. Pselloksen tiedustellessa miksi näin ei käynyt Elias väitti, että hän harjoitti haureutta vain puheissaan ei teoissa. Psellos toteaa lopuksi kirjeen vastaanottajalle ”jos hän puhui totta hän olisi vain puoliksi paha mutta jos valehtelisi, merihirviö ei kykenisi nielemään Eliasta vaan sylkäisisi hänet pian suustaan”.

Mikael Psellos suosittelee Eliasta peräti kymmenessä kirjeessä.:

E.Kurtz-F.Drexl. *Michaelis Pselli Scripta Minora II. Epistulae*. Milano (1941)

P.Gautier, *Quelques lettres de Psellos inédites ou déjà éditées*

Revue des Études Byzantines 44(1986), s.111-197.

Mika Hakkarainen

Tervetuloa!

Bysantin tutkimuksen seuran vuosikokous
to 26.4.2007

BTS:n vuosikokous järjestetään torstaina 26.4.2007, klo 16-18

Tieteiden talolla (Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki), sali 405

Ohjelmassa on uuden hallituksen jäsenten valinta seuraavalle toimintakaudelle.

Tilaisuuden jälkeen vuosikokousesitelmä, puhuja ja aihe ilmoitetaan myöhemmin TSV:n nettisivuilla osoitteessa

<http://www.tsv.fi/tieteidentalo/tapaht.htm>

Bysantin tutkimuksen seura
Sällskapet för Bysantinsk Forskning

Tieteiden talo
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Seuran johtokunta v. 2007

puheenjohtaja Matti Kotiranta
sihteeri Sanna-Ilaria Kittelä
varapuheenjohtaja Martti Leiwo
taloudenhoitaja Mari-Johanna Rahkala
Mika Hakkarainen
Jeanette Lindblom
Meri Päivärinne
Ilkka Syväne

Seura pyrkii kokoamaan yhteen sekä Bysantin tutkimuksen piirissä tai sitä sivuavilla aloilla työskentelevät tutkijat että kaikki alasta kiinnostuneet.

Jäsenmaksu 13 € (opiskelijat 6 €) maksetaan seuran tilille
Nordea 157230-27391.

Yhteystiedot pyydetään jättämään joko postitse seuran postiosoitteeseen tai sähköisesti osoitteeseen bts@pro.tsv.fi.